

sent, op poene (= boete) van (onleesbaar) ende tewater ende te broode gestelt, geschavotteert, ofte andersins gecorrigeert te worden.

2. Ook de burgerij wordt verboden vreemdelingen te huisvesten ofte cameran te verhuuren, tenzij sulcks binnen drie dagen daer naer aen Schout ende Burgemr. werde aengebrocht ende daer bij gepresenteert soedanige vreemde ingecomen personen om bij haer geexamineert ende ondervraecht te worden naer behooren ende dienvolgende toegelaten ofte geordonneert te worden te vertrekken, op pene (= boete) van een outschilt van twee ende veertich stuiver ende arbitrale correctie tot discretie als voren. Niemand mag bedelaers ende vagebonden, zowel mannen of vrouwen jonck ofte out langer als eenen nacht in huis houden op die verbeurte van een outschilt.

3. Ende sullen dessulcke Personen niet mogen gaan bedelen voor de stad, voor die tooren ende huysen vande Borgeren, voor die kercke ofte op ter straeten noch oock eenige Aelmissen eyschen vande Pothmeesters, Gasthuysmeesters, Diaconen, Convente, doch zij moeten zich vervoegen bij de burgemeester, die hun nootdrift (klachten) aan de magistraat zal voorleggen om handtrekken (ondersteuning) te bewerkstelligen.

4. Voorts werdt well scherpelyck bevolen, dat andere schamele personen, jonck ende out, binnen deser stede ende vryheyt geboren, die reeds jaren te Wijk gewoon hebben en zich in stilheyt gedragen hebbende, niet mogen proberen door bedelen langs de huizen meer te verkrijgen dan hun door de potmeesters wordt uitgereikt noch Aelmoesen (te) ey-

schen, bidden ofte ontvangen, voor off inde kercken, ofte straeten, merckten, voor die poorten, op kermis-off feestdagen, op begravinge van dooden, op bruylofften, maeltijden, op hoochtijden, Corssavonden (= kerstavonden), off Nieuwe Jaren, directelyck off indirectelyck.

5. Schamele kynderen, zowel jongers ofte meyskens en out genoch om den kost te soecken, daarvan zullen de ouders dienen zorg te dragen dat zij een ambacht zullen leren: *pasementwercker* (franjemaker, koorden- en kwastenmaker) ofte *lintwerckster*, *breyen*, enz., waarvoor een vergoeding wordt gegeven gedurende de leertijd. Wanneer zij niet willen, zullen zij de stad moeten verlaten. Hieruit volgt dat reeds van de eerste decennia van de 17e eeuw af het door de overheid gesubsidieerde vakonderwijs voor de onvermogenden is ingevoerd. Alles tot beter onderhoud van alle goede ende schamele personen daer aen die Aelmoesen behouden zijn. Ook de werktijden worden vastgesteld.

Giften in natura, zoals eetbare waar was het de burgers(!) verboden te geven. Hiervoor moesten de potmeesters of diakenen zorgdragen, om de giften zo eerlijk mogelijk te verdelen.

Verboden was het ook te geven aan alle die met *meletsheyt* ofte *lazerije* zijn besmet, terwijl die tevens werden uitgewezen. Dat was een hard gelag, doch men had toenmaals nog geen afdoende medicamenten tegen deze zo zeer gevreesde ziekte.

Zeist

H. W. M. J. Kits Nieuwenkamp

1). Arch. no. 79, oud-gem.-arch. Wijk bij Duurstede

Het Utrechtse Jodenrijtje, een middeleeuws Jodenhofje

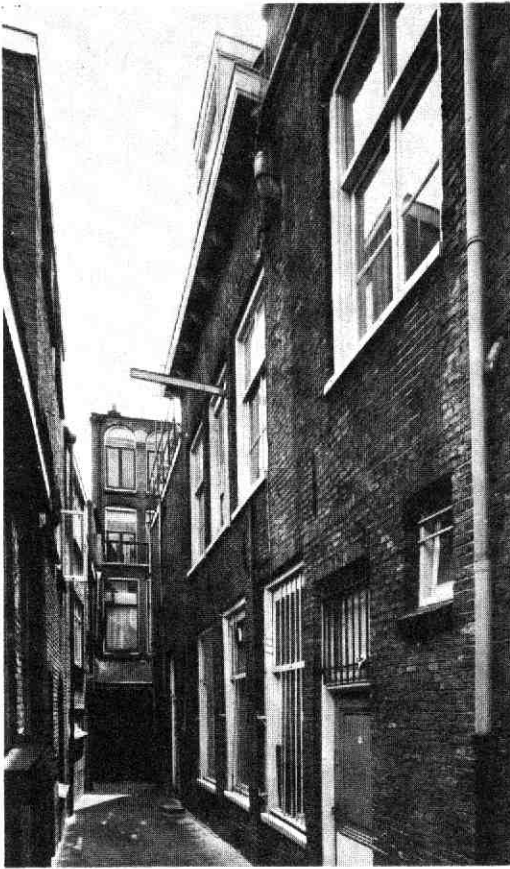
Dit artikel werd geschreven naar aanleiding van een verzoek van de stadsarcheoloog drs. T. J. Hoekstra om alle bijzonderheden over het Jodenrijtje te rangschikken. Dit was nodig in het kader van zijn onderzoek naar de bewoners van het Jodenrijtje in het verleden, in verband met de nieuwbouw van de tot het concern Koninklijke Bijenkorf Beheer behorende warenhuis „de Hema“ tussen de Oudegracht en de Steenweg.

Wij bevinden ons in de eerste jaren van de 14e eeuw in het hart van de bisschopsstad. Plaats van handeling: de Oudegracht bij de Bakkersbrug.

Aan de gracht woont de adel. Hun huizen verheffen zich groots en kolosaal, hecht en sterk. Rondom staan

tallose, veel kleinere huisjes voor de gewone man, die in de directe omgeving van die grote rijkdom werk en handel verwacht. Letterlijk „aan de voet“ van die „versterkte“ huizen en bijna geheel van hout.

De meeste huizen in de oude binnenstad hadden een heuse hooiberg. Het was bovendien heel gewoon om op de nog niet geplaveide straten kippen, schapen en varkens tussen de mensen te zien. Niemand lette er op. Het hoorde allemaal bij het straatbeeld van toen. Voor de stad Utrecht was er één uitzondering. De „immuniteiten“ rond de kapittelkerken - de gebieden waar de kapittelheren het voor het zeggen hadden - waren door „roosters“ o.m. voor het wandelend ge-dierte afgesloten. Zo hadden de kanunniken het ge-

Het Jodenrijtje in 1974.
Foto: Gem. Fotodienst Utrecht.

wild. 1) Maar dat betekent natuurlijk niet, dat zij op hun eigen terrein hun eigen vee niet hadden.

Op de hoek van de Oudegracht en de Bakkerstraat lag een erf, dat aan de broeders van het Heilige Geesthuis toebehoorde. Het was een hofstede, dus een erf met een huis erop. Het Heilige Geesthuis was een instelling, die in 1307 door ene heer Erembrecht en zijn vrouw Sophie in het leven was geroepen, en waarvan de broeders sedertdien liefdadig werkzaam waren. In 1334 werd hier bedoelde hofstede tussen de Bakkerstraat en de hofstede van Jan Vrenken in erfpacht uitgegeven aan Mechtelt de dochter van stichter Erembrecht. Uit deze akte weten wij, dat het perceel zich van voren tot achteren, van de gracht tot aan de nieuwe Steenweg toe uitstreckte. 2)

Het is dus wel duidelijk, dat achter het betreffende huis aan de gracht een erf lag ter lengte van de Bakkerstraat. Dat erf had de aanblik van een echt „boerenerf“ compleet met schuren, hoender- en turfhokken en kleine bakhuizen ten behoeve van het huishouden van alle dag. Begrijpelijk, dat men grote

behoefte had aan een achteruitgang, al was het alleen maar voor de aanvoer van proviand. Van het perceel is overigens nog bekend, dat zich onder het huis en de Bakkerbrug een tongewelfde „cluis“ bevond en dat het een poortweg had, die tot aan de Steenweg doorliep en ook toegankelijk was voor de burens en de bewoners van de achterhuizen.

Weldra verschenen er meer huisjes of „cameren“ aan de reeds genoemde poortweg. Het echte „boerenerf“ ontwikkelde zich tot een waardevol bebouwd geheel, dat heel gemakkelijk de kom van een kleine daarbij behorende buurt zou kunnen worden. Niets weerhoudt ons nog om het „Jodenrijtje“ te introduceren.

De naam „Jodenrijtje“ is gemakkelijk te verklaren. In de middeleeuwen woonden de joden er bij elkaar. Zij concentreerden zich vaak in het oude stadscentrum, vlakbij de markt, omdat er alleen dáár nog wat te verdienen viel. Ook in Utrecht was dit het geval: in de „Boegaertstraat of Bomgaertstraat“ - in de directe omgeving van de „Bakkerbrug“ - lag het jodenkwartier, de „Jodenrijtje“. Zij - de joden - werden in hun aparte wijk gewoon tussen de burgers getolereerd, tot er omstreeks het midden van de 14e eeuw in veel steden in de lage landen een nieuwe golf van gruwelijke vervolgingen om zich heen greep, waardoor velen moesten vluchten en waaraan velen ten offer vielen. 3)

Voor ons verhaal is vooral van belang, dat er op en in de naaste omgeving van de Bakkerbrug eeuwen geleden al een belangrijk economisch centrum tot ontwikkeling kwam en dat zich daar vlakbij joden gevestigd hadden om aan de kost te komen. Op de Bakkerbrug zelf was één van de drie ijzeren stadsmaten opgesteld, waarmee zakken werden gemeten. De zakken dragers verzamelden zich op gezette tijden op de brug en sjoowden de aangevoerde producten - zoals turf en aardappelen - in zakken de stad in. Deze traditie heeft zich eeuwenlang voortgezet. Talrijke afbeeldingen in de topografische atlas van de gemeente Utrecht bewijzen bovendien dat ook op de andere bruggen en langs andere gedeelten van de Oudegracht handel gedreven werd. Tussen de Bakker- en Bezembrug bijvoorbeeld werden beschuit en appels van de hand gedaan, terwijl er ook haring verkocht werd. Verderop werden zuivel- en hoendermarkten gehouden en voorbij het stadhuis waren de vis- en zoutmarkten gevestigd.

De betekenis van de plaats om en nabij de Bakkerbrug wordt nog duidelijker, wanneer men bedenkt dat vlakbij, tot diep in de 16e eeuw aan de Steenweg - tegenover de noordelijke ingang van de Buurkerk - de raad der stad in het *raedhuis* „vergaderde“, en dat de *schepenen* aan de westzijde van de Buurkerk in „der stad rechthuis“ bijeen kwamen. Op de hoek van het Massegast stond het *Lakenhuis* en ook het hoofdkwartier van de gilden, het *Oudermannenhuis*, lag in de buurt.

Het Jodenrijtje lag bijna verscholen tussen het drukke markt- en straatgevoel. En juist dat onopvallende karakter bood de bewoners nogal eens voordelen, met name wanneer men een goed heenkomen moest zoeken. (Toen men enkele jaren geleden het straatje voor het publiek wilde afsluiten, waren 2 kleine hekjes al voldoende.)

Wanneer men door het kleine poortje aan de gracht het Jodenrijtje in wandelde, stond men al gauw voor de „rij“ al genoemde „cameren“ of huisjes, die van hout waren opgetrokken en vaak eigen kleine groene erfjes en tuintjes hadden. Het waren er ongeveer 12. Hier woonden de joodse gezinnen, die zich waarschijnlijk door het verplicht dragen van de zogenaamde jodenhoed of door een ander kledingstuk van de rest van de burgers onderscheidden. In tegenstelling tot bijvoorbeeld Nijmegen, vormden de Joden hier een vrij kleine groep.

Om een goede indruk van het geheel te krijgen moet men zich voorstellen, dat eeuwen geleden in Utrecht de meeste straten en pleinen nog niet geplaveid waren. Soms moest men letterlijk tot aan de knieën door de modder waden. Dit gold zeker ook voor het Jodenrijtje. Bovendien moet men er op bedacht zijn, dat de houten „cameren“ bij brand net zo kwetsbaar waren als de vele met riet of stro gedekte huizen. De later aangelegde brandtrap naar de werf tegenover het Jodenrijtje is er tot op heden het bewijs van, dat men snel over bluswater wilde beschikken, zoals ook op veel plaatsen elders langs de Utrechtse grachten. 4)

De Joden hebben het ook in Utrecht niet gemakkelijk gehad. Om ons tot de 14e en 15e eeuw te beperken volgt hier ter toelichting de tekst van het besluit van de raad der stad van dinsdag St.Katrinenvond 24 november 1444 om de Joden uit de stad Utrecht te verbannen.

„Sleten ende overdroegen scepen, rade ende oudermans dat gene Joden, Jodinnen off hoir goede binnen der stadt ofte statvrijheit comen off wesen en sellen, noch ergent, dair die stat bewijnt heeft. Ende quamen zij hier(e)nboven dair in, so soude men se in vangenisse leggen ende hoir goeden houden ter tijt toe sij beteringe dair off gedaen hadden, tottes raets goetduncken.“ 5)

Duidelijk blijkt, dat het hier vooral om de handeldrijvende joden en jodinnen ging en ook om hun koopwaren. Wat zij verdiend en in bezit hadden zou worden geconfisceerd tot zij genoegdoening gegeven hadden. Na het verbod van 1444, werden de joden omstreeks 1480 weer in de stad toegelaten.

Wat er in de latere jaren met het Jodenrijtje gebeurd is komt in het kort op het volgende neer. In 1629 waren er 18 „cameren“ in het straatje. 6) In de 18e eeuw nam het aantal toe tot 29, meestal door eenvoudige arbeidslieden bewoond. 7) De kadastrale kaart van 1813 8) vermeldt aan de oostzijde 13 woningen en de Franse opgave van dat jaar 9) rekent er de 4 nog bij, die als woning geen dienst meer deden. De huisjes werden later veelal bij de percelen getrokken, waarachter zij gelegen waren; soms werden zij als magazijn of als achteruitgang gebruikt.

Thans zijn alle „cameren“ gesloopt. Boven de ingang herinnert slechts een naambordje nog aan het enige jodenbuurtje, dat de stad Utrecht heeft gekend.

H. W. Versteeg
A. Graafhuis

Noten:

- 1) dr. mr. S. Muller Fz., Schetsen uit de middeleeuwen I, blz. 169
- 2) Bewaarde archieven der stad Utrecht, I, nr. 387
- 3) Jac. Zwarts, Synagogen te Utrecht in: Feestboekje van de inwijding der Utrechtse Synagoge op 14 dec. 1926
- 4) N. van der Monde, Straten, pleinen en stegen van Utrecht, III, blz. 45
- 5) Archief der stad Utrecht I, nr. 13 (des Raads dagelijks boek 1444, fol. 122)
- 6) Archief der stad Utrecht, II, nr. 1166 (Ligger van het huisgeld in de acht kwartieren van de stad. 1629)
- 7) Archief der stad Utrecht, II nr. 643 (Ligger van de klepgelden in de verschillende gedeelten van de acht compagnieën der stad). 1777 en nr. 1185 (Ligger van de haardsteden in de stad en de Bemuurde weerd. 1715)
- 8) Topografische atlas Rijksarchief Utrecht, nr. 14 bis (Kaarten van 1813, sectien C. Mariaplaats 1e blad)
- 9) Archief der stad Utrecht III, nr. 613 (Controle Nominatif des habitants de la ville d'Utrecht et de la banlieu, 1813.)

Vredenburgse Varia (2)

Dat er in de 16e eeuw nog vrij noordelijk wijn verbouwd werd, is wel bekend. Dat de kloosterlijke wijnbouw van het Catharijne Convent gewoon voortgezet werd, nadat ter plaatse het kasteel Vredenburg verrezen was, blijkt uit de volgende post van de bouwreke-

ning van 1532 (R.A.U. Rechterlijke Archieven 386-1 fo 33r.):

Anthonis Pouwelsz., mandemaecker binnen Utrecht, ... Noch voor de gardenier om die wijngaert te binden bloemen gelindt ende anders, mit acht bossen